

Türkiye’de Mantık Çalışmaları Kapsamında Klasik Mantık Konuları Üzerine Yapılan Araştırmalar Hakkında Bir Değerlendirme ^a

 MEHMET AYDIN ^b

Öz: Bu çalışmada Türkiye’de klasik dönem mantığın temel konular üzerine bitirilmiş bilimsel yayınlar ortaya konulmuştur. Düşünce geleneğimizde klasik mantığın konuları ile ilgilenen düşünürlerimizin var olduğu tespit edilmiştir. Bu minvalde ülkemizde bir mantık geleneğinin varlığının olup olmadığı konusunda tematik bir bibliyografya üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Söz konusu bibliyografya, Türkiye’de mantık özelinde ve mantıkla ilgili olan diğer alanlarda yapılmış araştırmaları kapsamaktadır. Bu çalışmaların kaynaklarını teşkil eden kitaplar, doçentlik, doktora ve yüksek lisans tezleri, makaleler, tebliğler ve sempozyum yer almaktadır. Bahsi geçen tematik bibliyografyadan hareketle ülkemizde yayınlanmış klasik mantık çalışmaları tespit edilmiştir. Bu anlamda mantık disiplini çerçevesinde eksik konularda boşlukların doldurması ile alakalı çözüm önerileri sunulmuştur. Böylelikle çalışmamızda düşünce geleneğimizde klasik mantığın konuları üzerine yapılmış araştırmaların yeterli olup olmadığı hususunda bir tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Türkiye’de mantık, mantık çalışmaları, klasik mantık, düşünce geleneğimiz.

^a Bu makale İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi’nde Prof. Dr. H. Subhi Erdem’in proje yürütücülüğünde hazırlanan 2013-5 Sayılı *Türkiye’de Harf Devriminden 2012’ye Tematik Mantık Literatürü* adlı projenin verilerinden yararlanılmıştır.

^b İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Programı
maydn7857@gmail.com.tr

An Evaluation of the Research on Classical Logic Subjects within the Scope of Logic Studies in Turkey

Abstract: In this study, the scientific publications completed on the basic topics of logic in the classical period in Turkey have been revealed. It has been determined that we have thinkers who are interested in the topics of classical logic in our tradition of thought. In this respect, it has been tried to show whether there is a logical tradition in our country through a thematic bibliography. The bibliography in question includes studies conducted in Turkey in logic and other fields related to logic. The sources of these studies include books, associate professorship, doctoral and master's theses, articles, papers and symposia. Based on the aforementioned thematic bibliography, the place of classical logic studies in our country has been determined. In this sense, solution proposals have been presented within the framework of logic to fill the gaps in the missing subjects. Thus, in our study, a discussion has been carried out on whether the research on the subjects of classical logic in our tradition of thought is sufficient.

Keywords: Logic, logic in Turkey, logic studies, classical logic, our tradition of thought.

Giriş

Klasik mantık temelde Aristoteles’in mantıksal düşünme ve kavramlaştırma çalışmaları üzerine bina kılınmıştır. Klasik mantık ilimler içerisinde bağımsız olarak en uzun geçmişe sahip olanlardan biridir. Bu nedenle, bu ilmin öncelikle Batı düşünce tarihi içerisinde köklü bir yeri ve seyri vardır. Bunun yanında mantık disiplinin, daha sonra teşekkül eden Türk-İslam düşünce dünyasında önemli bir yer bulması ve bu ilme katkı sağlayan düşünürlerin çalışmalarıyla zenginlik kazanması söz konusudur. Bu yüzden kendi akademik ortamımızda, klasik geleneksel mantık çalışmalarında, her iki düşünce dünyasında telif edilen eserler kaynakça olarak ele alınmaktadır.¹

Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, günümüzde Türkiye’deki bütün mantık çalışmalarının öncüsü olan ilk Türkçe çalışmaların (hem Aristoteles kökenli klasik hem de Frege’nin yolunu açmış olduğu sembolik mantık çalışmalarının) 19. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat’ın etkisiyle başladığı söylenebilir. Daha önceleri mantık dersleri geleneksel şekilde Arapça öğretilmekte ve mantık kitapları Arapça yazılmakta iken, ilk Türkçe mantıksal çalışma –Osmanlı İmparatorluğundaki modernleşme hareketinin doğurduğu reformlar ve yeniden düzenlemelerden ötürü Osmanlı tarihinin ilk demokratik anayasal süreci olarak, 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile 23 Aralık 1876’da ilan edilen I. Meşrutiyet arasındaki Tanzimat Döneminde ortaya çıkar. Bu ilk Türkçe mantık kitabı 1876 yılında yayımlanan, Ahmet Cevdet Paşa’nın (1822-1895) geleceğe uygun olarak yazdığı ve ağırlıklı olarak bilimsel yöntemi ele aldığı klasik mantık kitabıdır (Miyar-ı Sedad). Bir hukukçu, tarihçi, dilbilimci, şair, edebiyatçı, bilim ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa, ilk Türk kadın roman yazarı Fatma Aliye’nin yanı sıra yazmış olduğu mantık kitaplarıyla tanınan Ali Seda’tın da babasıdır.²

1957 yılında ise "Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı" adlı çalışmasıyla doktorasını mantık alanında alan Necati

¹ Hüseyin Subhi Erdem, *Klasik Mantık* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021), 11.

² Zekiye Kutlusoy, "Günümüz Türkiye’inde Mantıktaki Ana Eğilim ve Kimi Öneriler", *Felsefe Arkivi* 51 (2019), 356.

Öner, 1964 yılında "Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi"ni doçentlik tezi olarak sundu. 1971 yılında "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri" adlı çalışmasıyla Profesör oldu. Bu çalışmaların yanında klasik mantığın birçok konusu üzerine çok sayıda makale ve bildiri veren Öner, zihniyet farklılığı üzerinde ısrarla durmuştur. Çünkü tüm insanlarda tek bir mantık olduğunu ileri süren Öner, mantığın kaynağının apriori olduğunu, farklılığın ise zihniyetlerden kaynaklandığını savunmaktadır.³ Necati Öner, ülkemizde klasik mantık çalışmalarına yaptığı katkının yanı sıra yaptırdığı doktora çalışmalarıyla da ayrıca bu alanda etkili olmuştur.

Abdulkuddüs Bingöl, 1978 yılında "Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı"nı doktora tezi ve 1982'de "Klasik Mantığın Tanım Teorisi"ni doçentlik tezi olarak mantık hayatımıza kattı. Ömer Naci Bolay, 1976 yılında "Farabi ve İbni Sina'da Kavram Anlayışı" adlı çalışmasını doktora tezi ve 1986 yılında "İbni Sina Mantığında Önergeler" adlı çalışmasını doçentlik tezi olarak yaptı. Tahir Yaren, 1982 yılında "İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fikirler" adlı çalışmasıyla doktora yaptı. Bu çalışmaların yanı sıra İstanbul Üniversitesi'nden Nihat Keklik 1969 yılında "İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı" adlı çalışmayı yaptı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Mübahat Küyel 1958-1969 yılları arasında Farabi'nin birçok mantık çalışmasının çevirisini yaptı.⁴

Tüm bu bilgiler ışığında biz de mantık alanında akademi yolculukta ilerlemek isteyen okurları aydınlatacak bir araştırma yürüttük. "Türkiye'de Mantık Literatürü" adlı araştırma projesinden hareketle ülkemizde klasik mantık konularında yazılmış olan çalışmalarını tespit ettik. Klasik mantığın konuları şunlardır: Tasavvurat (Kavramlar/Terimler Mantığı), Kategoriler/Makulat, Hadd, Tanım, Resm, Delalet, Tasdikât: Önergeler/Niceleme Mantığı, Modalite, Akıl Yürütme ve Mantık, İstidlal (Tümdengelim/ Dedüksiyon/

³ A. Kadir Çüçen, "Modern Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Dünyası* 30 (1992), 45-49.

⁴ Necati Öner, *Türkiye'de Mantık Çalışmaları: Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 138.

Ta’lil), Kıyas (Syllogisme), İstikra (Endüksiyon/Tümevarım), Temsil (Analoji), Beş Sanat, Burhan (Demonstration), Cedel (Dialectic), Hıtabet (Retoric), Şiir (Poetica), Muğalata (Sophistic Elench). Bu minvalde düşünce geleneğimizde klasik mantığın yerini belirlemeye çalıştık. Söz konusu klasik mantığın temel konularına aydınlarımız tarafından ilgi duyulup duyulmadığı ile alakalı bir çalışma yürüttük. Bu alanda eksik ya da yeteriz görülen konuların neler olduğuna dikkat çektik. Mantığın bu alandaki boşlukların nasıl doldurulması gerektiği hususunda önemli öneriler sunduk.

1. Kavramlar/Terimler Mantığı (Tasavvurât)

Konuşma etkinliğinin dilsel belirlenimi, bir şeyi ya da durumu simgesel temsil yoluyla anlatır. Dilsel temsiller, konuşma ve yaz sembollerleriyle ifade edilir. Simgeler, bir duruma veya bir objeye karşılık gelirler. Örneğin yağmur yağıyor cümlesiyle bir durum dilsel imgelerle anlatılmak istenmektedir. Simgelerle anlatılmak anlatılan bir durumun dilsel temsillerinin en küçük parçasına terim ve bu terimlerin zihinsel karşılığına kavram denir. Dile dayalı klasik mantığın ilk inceleme konusu dilin en küçük temsilleri olan kavram ve terimlerdir.⁵ Dolayısıyla kavramlar mantığı da terim ve kavramların tanımını, çeşitlerini, var olma durumlarını ve birbiriyle olan ilişkilerini inceler.⁶ Bu bağlamda ülkemizde klasik mantığın ilk basamağı kabul edilen tasavvurat mantığı üzerine yapılmış olan bazı çalışmalar şunlardır:

Altuner, İlyas, Yeniçağ Akılcı ve Görgücü Felsefelerinde Zihin Kavram İlişkisi, YL, Marmara Ü. SBE, İstanbul 2007.

Ceylan, Yasin, “Kavram Üzerine”, Felsefe Dünyası D. 9, Ankara (1993): 46-51.

Çotüksöken, Betül, “Kavram Kavramı”, Felsefe Tartışmaları 10. Kitap, (1992): 48-53,

Emiroğlu, İbrahim, “Beş tümel”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., İstanbul 2004, s. 344-345.

⁵ Peter T. Manicas ve Arthur N. Kruger, *Logic: The Essentials* (New York: Mcgraw-Hall, 1976).

⁶ A. Kadir, Çüçen, *Mantık* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 54.

Esen, Bekir, Kutbeddin Râzî’de Kavramlar Mantığı, YL, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2012.

Hacinebioğlu, İsmail Latif, “Kavram, Diyalog ve Söz”, SOBE Sosyal Bilimler Evi 4, (2006).

Hacinebioğlu, İsmail Latif, “Kavramların Epistemik Kökleri: Medeniyetler ve Kültürlerarası İlişkilerde Düşünsel Temeller Üzerine Felsefi bir Bakış”, 24-27 Eylül Davraz International Conference, 2009, s. 3018-3021.

Hızır, Nusret Ş., “Kavram İncelemeleri”, Ankara Ü. Dil ve Tarih Coğrafya F. D. c. 5 4, (1947).

Hızır, Nusret Ş., “Kavram İncelemeleri II”, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. D. c. 6 3, (1948). Hızır, Nusret Ş., “Kavram İncelemeleri III”, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F. D. c. 6 4, (1948).

Kaya, Mahmut, “Mahiyet ve Varlık Konusunda İbn Rüşd’ün İbn Sinâ’yı Eleştirisi”, İbn Sinâ: Doğumunun Bininci Yılı Armağanı, haz. Aydın Sayılı, Ankara 1984, s. 453-459.

Öner, Necati, “Kavram”, Felsefe Dünyası 7, Ankara, (1993): 2-6,

Öner, Necati, “Kavramın Açıklığı ve Seçkiliği”, Felsefe Dünyası 24, (1997): 3-8. Price, H.H., “Kavramlar ve Kendini Göstermeleri”, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Felsefe Tartışmaları 10. Kitap, İstanbul (1992): 11-43.

Rızatepe, Harun, “Kavramlar Konuları ve Gelişmeler”, Felsefe Tartışmaları 19. Kitap, İstanbul (1996): 36-43.

Rızatepe, Harun, “Kavramların Edinilmesi Üzerine Düşünceler”, Felsefe Tartışmaları 17. Kitap, (1996): 141-150.

Yıldırım, Cemal, “Kavramsal Terimlerin Anlamı Sorunu”, Felsefe Tartışmaları 18. Kitap, (1995): 18-21. Köktürk, Milay, “Kavram ve Gerçeklik İlişkisi”, Türk Yurdu 302, (2012): 9-10.⁷

2. Kategoriler (Makûlât)

“Kategori” terimi, varlığın yahut bir konuya yüklenen

⁷ Hüseyin Subhi Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi (Malatya: İnönü Üniversitesi, 2014), 57-58.

yüklemnin çeşitli sınıflarıdır. En geniş anlamıyla alınırsa kategorilerin sayısı sınırsızdır. Fakat felsefede daima belli sayıda kategoriden bahsedilir. Bunlar temel yüklemeler, daha doğrusu temel kavramlardır.”⁸ Bu bağlamda kategoriler kavram nosyonunda en genel kavramlar olarak mantığın konusunu teşkil ederken; varlığın en genel nitelikleri ve cinsleri olması da ontoloji ve metafiziğin konusu olma bakımından gündem oluşturur. Kategoriler varlıkla ilgili olduğunda, metafiziğin, zihin tarafından kavranmış fikirler olarak ele alındığında psikolojinin, kapsamlarına giren terimleri içermesi bağlamında da dilbilimin konusu olurlar.⁹ Bu minvalde klasik mantığın kategoriler konusunda ülkemizde yayınlanmış bazı çalışmalar şunlardır:

Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1996.

Can, Nevzat, “John Locke’da Birincil-İkincil Nitelikler Ayrımının Epistemolojik Gerekliliği”, *Akademik Araştırmalar* 1/3, (1996).

Çetin, İsmail, “John Locke’un Cevher Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Ü. İlahiyat F. D. VII/7*, (1998): 383-390.

Duralı, Ş. Teoman, “Aristoteles’in ‘Kategoriler’inde, ‘Fizik’i ile ‘Metafizik’inde Değişme ve Zaman Sorunları”, *Felsefe Arkivi* 26, (1987): 94-123.

Erdem, Subhi, “Aristoteles ve İbn Hazm’a Göre Kategoriler ve Pros Ti-İzafet Bağlamında Kategorilerin Değerlendirilmesi-” *Hikmet Yurdu* 3/6, (2010): 13- 34.

Fazlıoğlu, İhsan, *Aristoteles’te Nicelik Sorunu*, Dr., İstanbul Ü. SBE, İstanbul 1998.

Gilbert Ryle, “Kategoriler”, çev. İlyas, Altuner, *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları* 20, (2011): 233-246.

Gözübüyük Zade İbrahim Efendi, “Kazıyye-i Makûle Risalesi Üzerine Açıklama”, *Risaletün Fi Hakki’l-Besmele*, çev. Abdulkuddûs Bingöl, Sevinç Mat., Ankara 1984.

⁸ Necati Öner, *Klasik Mantık* (İstanbul: Divan Kitap, 2021), 44.

⁹ Kutsi Kahveci, “Kategoriler, Yüklemeler, Tanımlar Oluşturma”, *Klasik Mantık*, ed. Hüseyin Subhi Erdem (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2016), 86.

Grünberg, David, “Kuram Yüklü Niceliklere Örnek Olarak Olasılık”, *Seminer*, Ege Ü. 6, 1989.

İbn Sina, *Kitâbu’ş-Şifâ Kategoriler*, çev. Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul 2010.

İşçi, Metin, *Türk-İslam Felsefesinde Cevher ve Araz Kavramı*, Dr., İstanbul Ü. SBE Felsefe Bölümü, İstanbul 1989.

Kaya, Mahmut, “Makûlât”, *DİA*, c. 27, TDV Yay., Ankara 2003, s. 461.

Keklik, Nihat, *Ebu Nasr Farabi’de Kategoriler - Aristo ile Mukayeseli Tahlil*, Dr., İstanbul Ü. SBE, İstanbul 1955.

Keklik, Nihat, *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı*, İstanbul Ü. Edebiyat F. Yay., İstanbul 1969-70.

Kutluer, İlhan, “Cevher”, *DİA*, c. 7, TDV Yay., 1999, s.450-455.

Küyel, Mübahat Türker, “Al-Âmirî ve Kategoriler’in Şerhleriyle İlgili Parçalar”, *Araştırma III*, Ankara (1967): 65-122,

Porphyrios, *Isagoge*, Aristoteles’in Kategorilerine Giriş, çev. Betül Çotuksöken, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.

Wein, Hermann, “Metakategorial Problem”, *Felsefe Arkivi* 3/1, (1952): 35-36.

Yalın, Salih, *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler* (Telhisu Kitabı’lMakulat Esas Alınarak) YL, Erciyes Ü. SBE, Kayseri 2000.

Yıldırım, Mustafa, *Descartes ve Spinoza’nın Cevher Anlayışları*, Dr., Atatürk Ü. SBE, Erzurum 1999.¹⁰

3. Beş Tümel / Tanım (Hadd, Resm)

Aristoteles’in altı kitabından oluşan “Organon”una daha sonraları İskenderiye Okulu’ndan Porphyrios Aristoteles Mantığının daha iyi anlaşılması için “Isagoji” adlı bir kitap yazmış ve burada Aristoteles’in cevher (töz) ve varlıkla ilgili görüşlerini sistemli hale getirmiştir. ¹¹ Yine bu anlamda Porphyrios tarafından, yine onun kuru ve sade üslûbuyla, fakat anlaşılması daha kolay ve daha toplu

¹⁰ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 58-59.

¹¹ Kahveci, “Kategoriler, Yüklemler, Tanımlar Oluşturma”, 85.

bir şekilde eser de Aristoteles’in mantık ve metafiziğine dair görüşlerini incelenmiştir. Bu genel fikirlerin azalan kaplam çoğalan içleme veya çoğalan kaplam azalan içleme göre ele alınarak incelenmesi, âdeta bir terimler hiyerarşisi meydana getirmiştir.¹² Bu doğrultuda klasik dönem mantığın temel konusu olan beş tümel üzerinde ülkemizde yayınlanan bazı çalışmalar şunlardır:

Adsoy, Şerefettin, “Porphyrios ve İbn Sina Mantığında Tümel-ler, İbrahim Çapak, Araştırma Yay., Ankara 2011”, (Kitap Tanıtımı), Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XIV/25 (2012/1), s. 279-284.

Atay, Hüseyin, İbn Sina’da Varlık Nazariyesi, Gelişim Matbaası, Ankara 1983.

Aydoğdu, Hüseyin, “İbn Rüşd Felsefesinde Varlık-Öz Ayırımı Bağlamında Tümel Sorununun Çözümlemesi”, Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd’ü Yeniden Düşünmek: İbn Rüşd, c. I, Sivas 2009, s. 213-226.

Bingöl, Abdulkuddüs, “Aristoteles’in Tanım Teorisi”, Sesler 260/261, Üsküp/Yugoslavya, (Aralık 1991): 59-75,

Bingöl, Abdulkuddüs, Klasik Mantık’ın Tanım Teorisi (Aristoteles’in İbn-i Sinâ ve Port-Royal Mantıkçıları ile Sınırlandırılmış Olarak), İstanbul 1993.

Bingöl, Abdulkuddüs, Porphyrios ve İsağojisi Üzerine, Atatürk Ü. Fen E.F. Y. Erzurum 1988.

Brown, Donald E., “İnsanî Tümel-ler, İnsan Doğası ve İnsan Kültürü, çev. Süleyman Aydın, Hikmet Yurdu İbn Rüşd Özel Sayısı III/6, (2010): 303-316.

Can, Nevzat, “John Locke’da Birincil-İkincil Nitelikler Ayırımı-nın Epistemolojik Gerekliliği”, Akademik Araştırmalar 1/3, (1996).

Çakmak, Cengiz, “İsağoge’nin Felsefe Tarihindeki Önemi”, felsefelogos 10, (2000): 145-147.

Çapak, İbrahim, Porphyrios ve İbn Sina Mantığında Tümel-ler,

¹² Abdulkuddüs Bingöl, *Klasik Mantığın Tanım Teorisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 24.

Araştırma Yay., Ankara 2011.

Çetin, İsmail, "John Locke'un Cevher Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Ü. İlahiyat F. D. VII/7*, (1998): 383-390.

Çotuksöken, Betül, "Dil-Mantık Filozofu Olarak Abelardus ve Ockham", *Felsefe D 2-3*, (1990): 113-124.

Çotuksöken, Betül, *Porphyrios ve Tümler Sorunu, Isagoge Aristoteles'in Kategoriler'ine Giriş içerisinde, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.*

Çotuksöken, Betül, "Abelardus'ta Tümler Sorunu", *Felsefe Tartışmaları 2. Kitap*, (1988): 25-33.

Emiroğlu, İbrahim, "Beş Tümler", *Felsefe A., c. 2*, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., İstanbul 2004, s. 344-345.

Erdem, Suphi, "Aristoteles ve İbn Hazm'a Göre Kategoriler ve Pros Ti -İzafet Bağlamında Kategorilerin Değerlendirilmesi-" *Hikmet Yurdu 3/6*, Temmuz-Aralık 2010, s. 13- 34.

Eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, "Zorunlu Varlığın Bilgisi ve Tümler ve Tikel İle İlişkisi", çev. Aygün Akyol, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları D. V/1*, (2008): 211-227.

Fazlıoğlu, İhsan, *Aristoteles'te Nicelik Sorunu*, Dr., İstanbul Ü. SBE, İstanbul 1998.

Grünberg, David, "Kuram Yüklü Niceliklere Örnek Olarak Olasılık", *Seminer, Ege Ü. 6*, (1989).

Grünberg, David, "Tümler Tartışması ve İlmli Adcılık (II): Tümler Sorunu ve Çeşitli Görüşler", *Felsefe Tartışmaları 30* (2003): 141-157.

Grünberg, David, "Tümler Tartışması ve İlmli Adcılık I: Tümler Sorununun Dilsel-Mantıksal Çerçevesi", *Felsefe Tartışmaları: A Turkish Journal of Philosophy 29* (2002): 57-67.

Grünberg, Teo, "Nominalizm", *Araştırma VI*, Ankara 1968.

Hacıkadıroğlu, Vehbi, "Tümlerin Gerçekliği Üzerine", *Felsefe Tartışmaları 1. Kitap*, s. 76-86, İstanbul Aralık, 1987.

Hasırcı, Nazım, "Tümler Önerme", *Felsefe Dünyası 42*, (2005/2).

İbn Sina, İşaretler ve Tembihler, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, Litera Yay., İstanbul 2005.

İbn Sina, Kitâbu’ş-Şifâ Kategoriler, çev. Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul 2010.

İşçi, Metin, Türk-İslam Felsefesinde Cevher ve Araz Kavramı, İstanbul Ü. SBE, Felsefe Bölümü, Dr., İstanbul 1989.

Keklik, Nihat, İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı, İstanbul Ü. Edebiyat F. Yay., İstanbul 1969-70.

Kutluer, İlhan, “Cevher”, DİA, c. 7, TDV Yay., 1999, s. 450-455. Küyel, Mübahat Türker, “Al-Âmirî ve Kategoriler’in Şerhleriyle İlgili Parçalar”, Araştırma III, (1967): 65-122.

Mert, Muhit, “Kelamcıların Tanım Kuramları”, Kelam Araştırmaları D. 1/2, (2003). Refik el-Acem, “Gazalî’nin Mantık Kitaplarında Tanım Konusu”, çev. Ahmet Kayacık, İslâmî Araştırmalar D. 13/3-4, 2000, s. 337- 339.

Ryle, Gilbert, “Kategoriler”, çev. İlyas, Altuner, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları 20, (2011).

Türker, Ömer, “Ta’rif”, DİA, c. 40, TDV Yay., İstanbul 2011, s. 28- 29.

Üçer, İbrahim Halil, “Müteahhir Dönem Mantık Düşüncesinde Tanımın Birliği Sorunu: Molla Hüsrev’in Nakdu’l-Efkâr fî Reddi’lEnzâr’ı Bağlamında Bir Tahlil”, Kutadgubilig 22, İstanbul, Ekim 2012, s. 97-122.

Yalın, Salih, İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler (Telhisu Kitabı’l Makulat Esas Alınarak) YL, Erciyes Ü. SBE, Kayseri 2000.

Yıldırım, Mustafa, Descartes ve Spinoza’nın Cevher Anlayışları, Atatürk Ü. SBE, Dr., Erzurum 1999.

Zade İbrahim Efendi, “Kaziyye-i Makûle Risalesi Üzerine Açıklama”, Risaletün Fi Hakkı’l- Besmele, çev. Abdulkuddûs Bingöl, Sevinç Mat., Ankara 1984.¹³

¹³ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 59-60.

4. Delâlet

“Delalet” kavramı zihnin bir şey hakkındaki bilgiden başka bir şeyin bilgisine ulaşması anlamına gelen mantık ve fıkıh terimidir. Sözlükte “yol gösterme, kılavuzluk etme” anlamına gelen delalet kelimesi dil ve edebiyat, mantık, cedel, fıkıh usulü gibi ilimleri ya-kından ilgilendiren ve söz, davranış, yazı, hareket, durum gibi her-hangi bir şeyin belli bir bilgi, anlam ve hükümle bağlantısını ifade etmek üzere müştereken kullanılan bir terimdir. Klasik mantık ki-taplarında delalet terimi genellikle “bir şeyin öyle bir hal keyfiyette olmasıdır ki onu bilmekle başka bir şeyin de bilinmesi لازم gelir” şeklinde tarif edilir.¹⁴ Klasik mantık çerçevesinde delalet konusunda ülkemizde yayınlanan bazı telif eserler şunlardır:

Alak, Musa, “Meşihat Müsteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi ve Vaz İlmine Dâir Risâlesi”, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi D. Bişkek 11-12, (2011): 191-221.

Bolay, Naci, “Delâlet”, DİA, c. 9, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 119.

Ceylan, Hadi Ensar, Molla Hüsrev’in Delâlet Anlayışı ve Furû’a Yansımaları, YL, Ankara Ü. SBE, Ankara 2011.

Dilek, Uğur Bekir, “Nassın/Mefhûm-i Muvâfakatin Delâleti: Lafzî Bir Delâlet mi Kıyas-ı Celî mi?”, İslam Hukuku Araştırmaları D. 20, 2012, s. 317-339.

Erdem, Mehmet-Deliçay, Tahsin, “Mantık, Belâgat ve Usûl-ü Fıkıh İlimleri Arasında Ortak Bir Terim Olarak Delâlet”, Marife Bilimsel Birikim 2/1, (2002): 171-180.

Maşalı, M. Emin, “Kâdî Abdülcebâr’a Göre Dilsel Delâlet”, Marife Bilimsel Birikim3/3, (2003): 151-162.

Özdemir, İbrahim, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, Vad’ İlminin Temel Meseleleri, İz Yay., İstanbul 2006.

Şimşek, Mehmet Ali, “Delâlet Kavramı Çerçevesinde Lâfız ve Anlam İlişkileri”, Nüsha,1/2 (2001), s. 80-111.

¹⁴ M. Naci Bolay, “Delâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), IX, 119.

Yıldırım, Abdullah, Vaz İlmi ve Unkudu’z-Zevahir/Ali Kuşçu (İnceleme- Değerlendirme), YL, Marmara Ü. SBE.

5. Önergeler/Niceleme Mantığı (Tasdikât)

Kavramlar mantığıyla başlayan klasik mantığın ikinci konusu önermeler mantığıdır. Dilsel ifadelerin en küçük temsilcileri olan terimleriyle bir araya gelmesiyle cümle kurulur. Cümle en az iki terimin dil bilgisi kurallarına göre bir araya getirilmesiyle oluşur. Dil içinde çeşitli şekillerde cümleler kurulur. Soru, ünlem, istek, emir, yargı, bildiri ve benzerleri gibi cümleler kurulabilir. Fakat mantık bunlardan yalnızca yargı bildiren önerme tipindeki cümlelerle ilgilenir. Önergeler mantığının konusu da bu tür cümleleri mantığın çeşitli bakış açılarından incelenmektedir.¹⁵ Bu minvalde Türkiye’de önermeler mantığı konusunda yayınlanan çalışmalar şunlardır:

Acem, Refik, “Gazali’nin Mantık Kitaplarında Önerme Konusu”, çev. Ahmet Kayacık, Erciyes Ü. İlahiyat F. D. 11, (2001):

Altaş, Eşref, “XVIII. Yüzyıl Eczâü’l-kaziyye Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendi’nin Risâle fi’t-tefrika beyne mezhebi’l-müteah-hirîn ve’l-kudemâ fi’l-kaziyye ve’t-tasdîk İsimli Eseri”, Marmara Ü. İlahiyat F. D. 38, (2010/1): 25-46.

Arıdurur, Şenol, Klasik Mantıkta Önergeler, Dr., Ankara Ü. SBE, Ankara 2008.

Aristoteles, Organon, II Önergeler, çev. Hamdi Ragıp Atademir, MEB, İstanbul 1947; Yorum Üzerine, çev. Saffet Babür, İmge Kitapevi, Ankara: 1996.

Baç, Murat, “Önermesel Doğru: Doğum ve İkâmetine Dair Düşünceler”, ODTÜ Felsefe Bölümü 25. Yıl Etkinlikleri, Felsefe Günleri: Anlam, Bildiri Özetleri Kitapçığı, Ankara, 17-18-19 Aralık 2008.

Batuhan, Hüseyin, “Etik Önergelerin Çözümü”, Felsefe Arkivi 5/1, (1960): 56-73.

Bolay, Mehmet Naci, İbn-i Sina Mantığında Önergeler, MEB, İstanbul 1994.

Bolay, Naci, “İbn Sina Mantığında Modal Önergeler ve Bu

¹⁵ Çüçen, Mantık, 72.

Önermelerin İbn Hazm Vasıtasıyla İslâm Fıkına Uygulanışı", Uluslararası İbn Sina Sempozyumu, Ankara (1983): 207-222.

Bolay, Naci, "Modalite Meselesi ve Modal Önermeler Yönünden Aristo İle Farabî'nin Bir Mukayesesi", Seminer D. (Özel Sayı), (1989): 183-189.

Bolay, Naci, "Yüklemin Niceliği Meselesi ve İbn Sina Mantığında Yüklemin Nicelikli Önermeler", ed. Kolektif, Uluslararası İbn Sina Sempozyumu (Bildiri Özetleri), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1983.

Bolay, Naci, Grünberg, Teo, "İbn Sina'daki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi", Uluslararası İbn Sina Sempozyumu, Ankara (1983): 341-351.

Bolay, Naci, Grünberg, Teo, "Modalite Meselesi ve Modal Önermeler Yönünden Aristo ile Farabî'nin Bir Mukayesesi", Seminer Felsefe (Özel Sayı) 6, (1989): 183-189.

Çapak, İbrahim, "Stoa Mantığında Önermeler", Felsefe Dünyası 42. (2005): 25-42.

Çapak, İbrahim, "İlk Dönem İslâm Mantıkçılarının Modaliteye Yaklaşımı", Felsefe Dünyası 39 (2004/1): 144-158.

Dağlı, Mustafa M. "Bilimde Koşullu Önermeler ve "Yevi" Paradoksu", Felsefe Dünyası 19, (1996): 67-75.

Doğan, Aysel, "İlişki İfadeleri Olarak Bilimsel Önermeler", Kaygı Uludağ Ü. Fen Edebiyat F. Felsefe D. 3, (2004): 60-64.

Dürüşken, Çiğdem, "Stoa Mantığı", Felsefe Arkivi 28, (1991): 287- 308.

Emiroğlu, İbrahim, "Ardbileşen", Felsefe A., c. 1, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., İstanbul, 2003, s. 539.

Emiroğlu, İbrahim, "Ardçevirme", Felsefe A., c. 1, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., İstanbul 2003, s. 539-540.

Gören, Erman, "Stoahılarda Dilbilim Sorunları ve Anlambilim'in Olgunlaşması", Felsefe Arkivi 31, (2008): 87-105.

Grünberg, David, "Özne-Yüklem Önermesinin Mantıksal-On-tolojik Çözümlemesi", ed. Yücel Yüksel, Şafak Ural'a Armağan, Alfa

Yay., İstanbul 2012.

Grünberg, Teo, “Analitik Felsefe ve Metafizik Önergeler”, ed. Yücel Yüksel, Şafak Ural’a Armağan, Alfa Yay., İstanbul 2012.

Grünberg, Teo, “Önsel Bilgiler ve Zorunlu Önergeler”, Ankara Ü. Dil Tarih Coğrafya F. Araştırma D. 12, (1981): 281-286.

Grünberg, Teo, “Temel Önergeler”, Felsefe Arkivi 13, İstanbul (1962): 30-56.

Grünberg, Teo, Sembolik Mantığa Doğru, İstanbul 1966.

Grünberg, Teo, Sembolik Mantık: Önergeler Mantığı, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1968

Grünberg, Teo, Semiotik- Genel İşaretler Bilgisine Giriş, İstanbul 1965.

Grünberg, Teo, Symbolic Logic I-II, ODTÜ Fen ve Edebiyat F. Yay., 1969-1970.

Grünberg, Teo, Batuhan, Hüseyin, Modern Mantık ve Uygulamaları, MEB Yay., 1973.

Grünberg, Teo, Batuhan, Hüseyin, Modern Mantık, ODTÜ Fen ve Edebiyat F. Yay., 1970

Güven, Özgüç, “Kant’ta Sayının Temellendirilmesi”, ed. Yücel Yüksel, Şafak Ural’a Armağan, Alfa Yay., İstanbul 2012.

Hacıcadıroğlu, Vehbi, “Matematik Önergeleri Üzerine”, Felsefe Tartışmaları 20. Kitap, (1996): 5-19.

Hacıcadıroğlu, Vehbi, “Matematik Önergeleri”, Felsefe Tartışmaları 3. Kitap, (1988): 38-54.

Hasırcı, Nazım, “Tümel Önerme”, Felsefe Dünyası, 42, (2005). Köz, İsmail, “Modal Mantık’ta ‘Strict Implication-Material Implication’ (Sıkı Gerektirme-Maddi Gerektirme) Teorisi”, Ankara Ü. İlahiyat F. D. 44/1, (2003).

Köz, İsmail, İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi, Dr., Ankara Ü. SBE, Ankara 2000.

Necati Öner, “Klasik Mantıkta Modalite I: Modal Önergeler”, Ankara Ü. İlahiyat F. D. 15 (1967): 69-85.

Nesin, Ali, *Önermeler Mantığı*, Bilgi Ü. Yay., İstanbul 2004.

Özkaya, Muharrem, “Klasik Mantıkta Önermeler ve Halidi’nin Önerme Anlayışı”, *Sakarya Ü. İlahiyat F. D. XVI/27*, (2013): 75-93.

Sezgin, Erku, “Önerme Kavramının Gelişimi”, *Felsefe Tartışmaları* 5. Kitap, (1989): 76-83.

Türker, Sadık “George Boole ve Mantık Cebiri”, ed. Yücel Yüksel, Şafak Ural’a Armağan, Alfa Yay., İstanbul 2012.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul 2002. Yıldırım, Cemal, “Matematik Önermeleri”, *Felsefe Tartışmaları* 4. Kitap, (1988): 99-100.”¹⁶

6. Modalite / Modal (Kipli) Önermeler

Mantıkta önermelerin kipliği (modalitesi) meselesi ta Aristoteles’ten beri mantıkçıları meşgul etmiştir. Hareket noktası Aristoteles olmasına rağmen önermelerin modalitesi bakımından çeşitlendirilmesinde, klasik Batı mantıkçıları ile İslam mantıkçıları arasında fark vardır.¹⁷ Önermelerin modalitesi meselesi düşünürlerimizin çalışmalarında yerini almıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Aslan-Demir, Sema, *Türkçede İsteme Kipliği*, Grafiker Yay., Ankara 2008.

Benzer, Ahmet, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2012.

Bolay, M. Naci, “Modalite Meselesi ve Modal Önermeler Yönünden Aristo ile Farabi’nin Bir Mukayesesi”, *Seminer D. Özel Sayısı*, İzmir 1989.

Bolay, Naci-Grünberg, Teo, “İbn Sinadaki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi”, *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, 17-20 Ağustos, Ankara 1983.

Bolay, Süleyman Hayri, “İbn Sînâ’da Contingence Anlayışı”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 9-12 Eylül 1985, Ankara 1990, s. 149-152.

¹⁶ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 59-60.

¹⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 91.

Corcu, Demet, “Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll’ının Anlamsal İçyapısı”, Dilbilim Araştırmaları (2005), 33-44.

Corcu, Demet, A Linguistic Analysis of Necessity as A Part of The Modal System in Turkish, YL, Mersin Ü. SBE, Mersin 2003.

Çapak, İbrahim, “Ebi Salt Dani’nin Modalite Anlayışı”, Sakarya Ü. İlahiyat F. D. 10, (2004).

Çapak, İbrahim, “İlk Dönem İslâm Mantıkçılarının Modaliteye Yaklaşımı”, Felsefe Dünyası 39, (2004/1): 144-158.

Demircioğlu, Erhan, “Olumsal A Priori ve İki Tip Zorunluluk”, Felsefe Tartışmaları 32. Kitap, (2004): 47-64.

Derin, Necmi, “Vâcib ve Mümkün Kavramlarının Kullanım Farklılığı”, Felsefe Dünyası 55, 2012/1.

Ercilasun, Ahmet Bican, “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”. Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK Yay. Ankara (1995): 61-72.

Gelenbevî, İsmail, Miftahu Babi’l-Müveccihât, Tahkik: Ahmet Akgüç, İsmail Gelenbevî’de Varlık Düşüncesi, Dr., Ankara Ü. SBE, Ankara 2006.

Gülsevin Gürer, “Türkiye Türkçesinde Zaman ve Kip Çekiminde Birleşik Yapılar Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (1997): 215-224.

Gülsevin, Gürer, “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine”, İlmi Araştırmalar XIII, (2002): 35-50.

Güven, Mine “Türkçe’de -Abil eki ve Kiplik Belirteçleri Üzerine”, Proceedings of the XVth Conference on Turkish Linguistics içinde, haz. Ömer Demircan, Aybars Erözden, Yıldız Teknik Üniversitesi Yay., İstanbul 2001, s. 79-87.

Güven, Mine, “Türkçe’de -Abil eki ve Kiplik Belirteçleri Üzerine”, Proceedings of the XVth Conference on Turkish Linguistics, haz. Ömer Demircan, Aybars Erözden, Yıldız Teknik Ü. Yay., İstanbul 2001, s. 79-87.

Kılıç, Filiz, Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi, Dr., Ankara Ü. SBE, Ankara

2004.

Haklı, Şaban, “Farabi ve İbn Sina’da Modal Mantığın Bazı Temel Kavramlarının Mantıksal ve Ontolojik İçeriği”, *Felsefe Dünyası* 39, (2004/1): 111-132.

Hasırcı, Nazım, *Son Dönem Osmanlı’da Kipli Mantık*, Araştırma Yay., Ankara 2013.

Karademir, Aret, Sandıkçioğlu, Pakize Arıkan, “David Lewis’in Modal Realizminde Dünya-Ötesi Karşıolgusal Önergeler, İkinci Dereceden Dünyalar ve Dünyalar-Arası Nedensellik Sorunları”, *Felsefe Tartışmaları* 43. Kitap, (2009): 1-15.

Kaya, M. Cüneyt, *İslam Felsefesinde Metafizik Bir Problem olarak İmkân*, Dr., İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2008; *Varlık ve İmkân/ Aristoteles’ten İbn Sina’ya İmkânın Tarihi*, Klasik Yay., İstanbul 2011.

Kılıç, Berna, “Olasılık Felsefesine Bir Bakış”, *Felsefe Tartışmaları* 32. Kitap, 2004, s. 61-76.

Kocaman, Ahmet, “Modality in the Turkish Discourse”, haz. Sabri Koç, *Proceedings of the Fourth International Conference on Turkish Linguistics* içinde, Ankara ODTÜ, 1988: 463-468.

Köz, İsmail, “Antikçağ’da Mümkün Modalitesi’nin Tanımındaki Bazı Problemler”, Ankara, *Felsefe Dünyası*, 2005.

Köz, İsmail, “Modal Mantık’ta ‘Strict Implication-Material Implication (Sıkı gerektirme-Maddi Gerektirme Teorisi)”, Ankara Ü. İlahiyat F. D. 1, (2003): 161-171.

Köz, İsmail, *İslâm Mantıkçılarında Modalite Teorisi*, Dr., Ankara Ü. SBE, Ankara 2000.

Malak, Burcu, *Mantıkta Modalite ve Tarihçesi*, YL, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2013.

Osman, Fikret, “Sühreverdî’nin Kiplikli Önergeleri Zorunlu Olumlu Önergeme İndirgemesi Yaklaşımının Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi”, *Kaygı/Uludağ Ü. Felsefe D. 20*, (2013): 219-224.

Ozil, Şeyda, “Temel Tümcelerde ve Ortaçlı yapılarda Kip

Anlatımı”, Dilbilim Araştırmaları, (1994): 112-127.

Öner, Necati, “Klasik Mantıkta Modalite I: Modal Önergeler”, Ankara Ü. İlahiyat F. D. 15, (1967): 69-85.

Ruhi, Şükriye; Zeyrek, Deniz, Osman, Necdet, “Türkçe’de Kiplik Belirteçleri ve Çekim Ekleri İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler”, Proceedings of the IX th Conference on Turkish Linguistics içinde, Abant İzzet Baysal Ü. Bolu, 1992, 307-315.

Sebzecioğlu, Turgay, “Türkçede Kip Kategorisi ve -Yor Biçim biriminin Kipsel Değeri”, Dil D. 124, (2004): 18-33.

Uzun, Nadir Engin, “Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü”, Dil Dergisi 68, (1998): 5-22.

Yarar, Emine, “Bilimsel Söylemde Olasılık Kipi”, XV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Yıldız Teknik Ü. Yay., 2001, s. 89-98.¹⁸

7. Akıl Yürütme ve Mantık

Akıl Yürütme; düşünceleri bilinçli, tutarlı ve amaçlı bir biçimde ilişkilendirerek birbirine bağlama işlemidir. Ya da öncül olarak alınan önermelerden mantıksal çıkarım kurallarına uygun bir tarzda sonuç çıkarma işlemidir. Bu yönüyle akıl yürütme bir çıkarma işlemidir.¹⁹ Bir çıkarma işlemi doğrultusunda elde edilen veriler mantığın gelişim göstermesinde önem taşımaktadır. Bu doğrultuda mantık ve akıl yürütme kapsamında ülkemizde yayınlanan bazı çalışmalar şunlardır:

Akın, İbrahim, “Adalet ve Akıl Yürütme Hatalar”, Ankara Barosu D. 65/2, (2007): 220-225.

Akkuş Çıkla, O., Duatepe, A. “İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Orantısal Akıl Yürütme Becerileri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim F. D. 23, (2002): 32-40.

Baykan, Fehmi, “Akıl Yürütme Üzerine”, Felsefe Dünyası 3, (1992): 55-66.

Bingöl, Abdulkuddûs, “İstidlal”, DİA, c. 23, TDV Yay., İstanbul

¹⁸ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 63-64.

¹⁹ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (Ankara: Ekin Yayınları, 1997), 29-30.

2001, s. 323.

Çapak İbrahim, “İzmirli İsmail Hakkı’nın Akıl Yürütme Hakkındaki Görüşleri Üzerine Bir Tahlil”, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu, 18-19 Kasım 2009.

Erdal, Cengiz, “Soru-Yanıt Mantığı: Uslamlama ve Ussallık”, Felsefe Dünyası 18, (1995): 56-61.

Eroğlu, Gültekin, “Akıl Yürütme Formlarının Mantık ve Bilimlerdeki Yeri ve Değeri”, Hikmet Yurdu V/10, (2012): 183-196.

Gödelek, Kamuran, “Akıl Yürütmeye Dair”, Mantık, Su Yay., İstanbul 2003.

Güzel, Cemal, “Aristoteles’te Uslamlama Çeşitleri”, Antik Yunan’da Felsefe ve Çağımıza Etkileri, ed. Yavuz Kılıç, Doğu Batı Yay., Ankara 2011.

Taşdelen, İskender, “Çıkarım Kalıbı”, Felsefe A., 3. c., ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2005.

Umay, Aysun, Kaf, Yıldız, “Matematikte Kusurlu Akıl Yürütme Üzerine Bir Çalışma”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim F. D. 28, (2005): 188-195.²⁰

8. İstidlâl (Tümdengelim/Dedüksiyon/Ta’lil)

Tümdengelim genelden özeli çıkarsayan akıl yürütme biçimidir. Bu tür akıl yürütme yeni bir bilgi vermez, sadece öncülleri açık hale getirir ve tikel hakkında bilgi verir. Genel bir yasa ya da yargıdan yola çıktığı için tümdengelim denilir. Biri yasa ya da yargı olmak üzere en az iki öncül ve bu öncüllerden çıkarılması gereken bir sonuçtan oluşur. Dayandığı yasa ne kadar doğru ve kuvvetliyse o kadar geçerli bir akıl yürütmedir. Tümdengelimde verilen birkaç öncülden, bir sonuç çıkarılır. Bu sonuç öncüllerde vardır. Sonuç, öncülleri ne aşar ne de öncüllere yeni bir şey katar. Tümdengelim görevi, öncüllerde üstü örtük var olan sonucu açığa çıkarmaktır.²¹ Bu bağlamda klasik mantığın en çok önem verdiği akıl yürütme

²⁰ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 60-63.

²¹ Semiha Akıncı ve Hasan Ali Ünder, *Klasik Mantık* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 5-6.

dedüksiyondur.²² Söz konusu akıl yürütme biçimi hakkında Türkiye’de yayınlanan bazı özgün çalışmalar şunlardır:

Güzel, Cemal, “‘Batı’ ile ‘Doğu’nun Tümdengelimli Uslamları: Aristoteles’in Syllogismi ile Hintlilerin Nyaya-Vaisesiası Üzerine”, Hacettepe Ü. Edebiyat F. D. 18/2, s. 37-53.

Özdemir, Metin, “Kelami İstidlalin Problematikliği”, Kelamda Bilgi Problemi: Bildiriler, 2003, s. 157-184; Cumhuriyet Ü. İlahiyat F. D. V/2, (2001): 175-201.

Türcan, Galip, “Kelamın Dil Üzerine Kurduğu İstidlal Şekli - Bakıllani’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme-”, Süleyman Demirel Ü. İlahiyat F. D. 27, (2011/2): 127-138.

Ural, Şafak, “Dedüksiyonda Öncüller mi Yoksa Sonuç mu Önce Gelir?”, Felsefe Arkivi 26, (1987): 161-165.

Yıldırım, Cemal, “Bilimsel Buluşun Mantıksal Konumu”, Bilim ve Ütopya 93, (1995).²³

9. Kıyas (Syllogisme)

Klasik mantık üzerine yazılmış çalışmalara bakıldığında akıl yürütmede esas olarak kıyas ele alınmıştır. Asıl amaç kıyası incelemektir. ²⁴ Aristoteles kıyası şöyle tanımlar: “Kıyas bir sözdür ki, kendisinde bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar. Sadece bu veriler derken, sonucun elde edilmesinin onlarla olduğunu söylemek istiyorum, şimdi de sonucun elde edilmesi onlarla olur deyimi ise yabancı hiçbir terimin gerekli sonucu elde etmek için fazla olarak gerekmediğini ifade eder. Sonucun gerekliliğinin apaçık olması için öncüllerde konulmuş olanın dışında hiçbir şeye muhtaç olmayan kıyasa yetkin kıyas; kendileri, gerçekten, konulan terimlerden gerekli olarak çıkan, ama öncüllerde açıkça zikredilmemiş olan bir veya birçok şeylere muhtaç olan kıyasa; eksik kıyas derim.”²⁵ Bu hususta kıyas ile alakalı ülkemizde de önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu

²² Öner, *Klasik Mantık*, 121.

²³ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 64.

²⁴ Öner, *Klasik Mantık*, 121.

²⁵ Aristoteles, *Organon III: Birinci Analitikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966), 5.

çalışmaların bazıları şunlardır:

Apaydın, Yunus, "Kıyas", DİA, c. 25, TDV Yay., İstanbul 2002, 529- 539.

Aristoteles, Birinci Çözümlemeler, çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi, Ankara 1998.

Aristoteles, Organon III: Birinci Analitikler, çev. H. R. Atademir, MEB Yay., İstanbul 1966.

Atay, Hüseyin, "Mantıktaki Kıyasın Dördüncü Şekline Dair", Ankara Ü. İlahiyat F. D. 16, Ankara (1968): 35-66,

Bingöl, Abdulkuddûs, "İstikra", DİA, c. 23, TDV Yay., İstanbul 2001, s. 358-359.

Bingöl, Abdulkuddûs, "Semerkandi'nin Kıstas'ında Kıyas Teorisi", Felsefe Dünyası 20, Ankara (1996): 10-34.

Bingöl, Abdulkuddûs, "Ta'lil", DİA, c. 39, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 511.

Bolay, M. Naci, "Mantık Tarihinde Mühim Bir Hadise ve İmam Gazali" (Kıyasa Yapılan İtirazlara Dair)", Atatürk Ü. İlahiyat F. D. 6, (1996): 105-112.

Çapak, İbrahim, "Gazzali'ye Göre Kıyas ve Kıyası Kuran'a Uygulama", İslam Felsefesinin Meseleleri Sempozyumu, Ankara 8 Kasım 2002.

Çapak İbrahim, Kültürümüzde Kıyas: Kur'an ve Hadislerden Örnekler (Syllogisme in Our Culture: Exaples for Syllogism in Qur'an and Hadith), 4-6 November (Kasım) 2009, Fatih University Press, Jakarta-Istanbul Seul, 2009, s. 149-159.

Çıkar, Mehmet Şirin, Kıyas Bir Nahiv Usul ilmi Kaynağı, Ahenk Yay., Van, 2007.

Demir, Abdullah, "Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla Kıyas", Dicle Üniversitesi Hukuk F. D. 20-21, (2009/1-2): 157-182.

Duman, Soner, "Modern Hukukta Kıyas-Yorum İlişkisinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", Hikmet Yurdu 3/5, (2010): 271-292.

Duman, Soner, Şafii'nin Kıyas Anlayışı, TDV Yay., İstanbul

2009.

Durusoy, Ali, “Kıyas”, DİA, c. 25, TDV Yay., Ankara 2002, s. 525- 529.

Emiroğlu, İbrahim, “Barbara”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2004, s.107.

Emiroğlu, İbrahim, “Barbari”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2004, s.107.

Emiroğlu, İbrahim, “Baroco”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2004, s. 140.

Emiroğlu, İbrahim, “Büyük Öncül”, A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2004, s. 954.

Emiroğlu, İbrahim, “Büyük Terim”, A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2004, s. 957.

Emiroğlu, İbrahim, “Camenes, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2005, s. 21.

Emiroğlu, İbrahim, “Camestres”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2005, s. 24.

Emiroğlu, İbrahim, “Celarent”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2005, s. 125.

Emiroğlu, İbrahim, “Cesare”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2005, s. 140-141.

Emiroğlu, İbrahim, “Petito Principii Nedir?”, Felsefe Dünyası 9, Ankara 1993.

Eralp, H. Vehbi, “Leibniz’in Kıyas Teorisi”, Felsefe Arkivi, 2/3, İstanbul (1947): 65-75.

Farabi, Kitabu’l-Kıyasî’s-Sağır (Küçük Kıyas Kitabı), çev. Mübahat Türker Küyel, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990.

Fârâbî, Küçük Kıyas Kitabı, çev. Mübahat Türker-Küyel, Fârâbî’nin Bazı Mantık Eserleri, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990.

Gelenbevî İsmail, Kıyas Risalesi, (Risaletu’l-Kıyas), çev. Abdulkuddüs Bingöl, Atatürk Ü. Fen-Edebiyat F. Yay., Erzurum 1988.

Hasırcı, Nazım, “Kıyasta Ya Hep Ya Hiç Prensibi”, Felsefe Dünyası 43. Hasırcı, Nazım, “Kıyasın Değeri Tartışması”, Felsefe Dünyası 47, (2008/1).

Hasırcı, Nazım, “Kıyasta Orta Terim”, Felsefe Dünyası 45, (2007/1).

Hasırcı, Nazım, “Seçmeli Kıyasta Geçersiz Formlar (ÖSS’ye Hazırlık Kitaplarında Görülen Mantık Yanlışı)”, Dini Araştırmalar 10/29, (2007): 145-160.

Hasırcı, Nazım, “Mantıkî Kıyas İle Fıkhi Kıyasın Karşılaştırılması”, İslami İlimler D. 5/2, (2010): 59-73.

Hasırcı, Nazım, “John Stuart Mill’e Göre Kıyasın Değeri”, Sosyal Bilimler Araştırma D. 10, (2007).

İbn Teymiyye, İbn-ul Kayyim el-Cevziyye, İslam Hukukunda Kıyas, çev. Mehmet Keskin, İhya Yay., İstanbul 1985.

İbn Teymiyye, Kıyas, çev. Cemal Güzel, Tevhid Yay., İstanbul 1999. İbn-ul Kayyim el-Cevziyye, 4. Delil, Kıyas, çev. ?, Karınca Kitevi, İstanbul 2006.

İmamoğlu, Halil, “Farabi’de Yüklemler Kıyaslar”, İslami İlimler D. 5/2, Güz (2010): 149-163.

Kacı, Temel, Debûsî’nin Kıyas Nazariyesi, YL, Ankara Ü. SBE, Ankara 2007.

Karakullukçu, Şule, Kıyasın Değeri Üzerine Tartışmalar, Dokuz Eylül Ü. SBE, YL, İzmir 2007.

Kömürcü, Kamil, “Esirüddin el-Ebheri’nin Kitabı Beyani’l-Esrar İsimli Eserinin Mantık Bölümü Üzerine İnceleme”, Cumhuriyet Ü. İlahiyat F. D. XV/1, (2011).

Kömürcü, Kamil, Esirüddin el-Ebheri’nin Kıyas Anlayışı, YL, Ankara Ü. SBE, Ankara 2004; Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi, Ebheri Örneği, Yayınevi Yay., Ankara 2010.

Kurt, Adnan, “Simplex Sigillum Veri”, Cogito 34 (2003): 199-205.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, “Sonuç Çıkarmaların Geçerliliği ve Kategorik Kıyasların Şekil ve Modlarına Dair Sayılar Vasıtasıyla

Karar Verebilme İçin Kurallar (Nisan 1679)”, çev. Kutsi Kahveci, Ta-bula Rasa 4, (2002): 283-290.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, “Tasımsal Şekillerin Matematiksel Saptanmasına Dair”, çev. Kutsi Kahveci, Kaygı Uludağ Ü. Fen Ede-biyat F. Felsefe D. 1, (2002): 61-66.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi, Mantık ve Hukuk Felsefesinde Kıyas, YL, Marmara Ü. SBE, İstanbul 1993.

Özel, Aytekin, İbn Sînâ’nın Birleşmeli Kıyas Teorisi ve Sembo-lik Yorumu. Dr., Ankara Ü. SBE, Ankara 2009.

Pehlivan, Necmeddin, “İbn Sînâ’nın “Düz Döndürme” Tarifi Hakkında Bazı Tartışmalar”, Felsefe Dünyası 51, (2010/1): 212-225.

Pehlivan, Necmeddin, “İbn Sînâ’nın “Ters Döndürme” Tarifi Hakkında Bazı Tartışmalar”, Felsefe Dünyası 55, (2012/1): 223-239.

Pehlivan, Necmettin, İçerik Bakımından Kıyas, YL, Ankara Ü. SBE, Ankara 2005.

Şener, Abdülkadir, İslam Hukukunun Kaynaklarından Kıyas İstihsan İstislah, DİB Ankara 1971, 1974, 1981.

Turay, Fatih, Gazzalî’nin Kıyas Anlayışında Münasebe Kav-ramı, Rağbet Yay., İstanbul 2012.

Türker, Sadık, “Erken Klasik Arap Dilbilgisel Düşüncesinde Kı-yas ve Temelleri”, Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları 11, (2007): 137-197.

Yaren, Tahir, Kıyasların Yapısı, İlahiyat Yay., Ankara 2003.²⁶

10. İstikra (Endüksiyon/Tümevarım)

Sonucun öncüllerde bildirileni aşan bir genelleme niteliği taşı-dığı akıl yürütme türüne endüksiyon, endüktif akıl yürütme veya tümevarım denir. Endüksiyonda, dedüksiyonun tersine, bir çıkarım değil bir varım söz konusudur. Yani burada "tümünden gelme" veya "tümünden tüme geçme" değil, "tüme varma" karşımızdadır. Endüksiyonda sonuç önermesini bir genelleme kılan yön ise, sonuç önerme-sinin öncüllerin içeriğini aşan bir kapsama sahip olmasıdır.

²⁶ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 65-68.

Endüksiyonda A ve B gibi iki olgu veya olay, birinci, ikinci, üçüncü ve giderek n'inci defalar bir arada saptanır ve buradan A ile B'nin hep bir arada oldukları sonucuna varılır.²⁷ Tümevarım konusunda ülkemiz de kaleme alınan bazı eserler şunlardır:

Batak, Kemal, “Bilim Tümevarım kaynaklı mıdır ya da Tümevarım Diye Bir Şey Var mıdır? Karl Popper’in Tümevarım Eleştirisi”, Marmara Ü. İlahiyat F. D. 34, (2008/1): 237-246. Dîvân 2014/1 344.

Bingöl, Abdulkuddûs, “İstikra”, DİA, c. 23, TDV Yay., İstanbul 2001, s. 358-359.

Elgin, Mehmet, “Tümevarım Üzerine Bir 19. yy Tartışması,” felsefe felogos 1, (2004): 55-66.

Hacıkadiroğlu, Vehbi, “Hume’da Nedensellik ve Tümevarım”, Felsefe Tartışmaları 7. Kitap, (1990): 46-60.

Hasırcı, Nazım, John Stuart Mill’in Tümevarım Anlayışı, Dr., Ankara Ü. SBE, Ankara 2005.

Knuuttila, S., “Aristoteles’in Diyalektiğinde ve Retoriğinde Tümevarım”, çev. M. Kaya Sütçüoğlu, Felsefe Tartışmaları 24. Kitap, (1999): 127-136.

Lachelier, Jules, Tümevarımın Temeli Hakkında, çev. H. Ragıp Atademir, İstanbul 1967.

Nicod, Jean, Tümevarımın Mantıksal Problemi, çev. Tahir Yaren, Ankara 2003.

Popper, Karl R., Bilimsel Araştırmanın Mantığı, çev. İ. Aka, İ. Turan, YKY, İstanbul 1998.

Şekerci, Ahmet Erhan, “David Hume’da Tümevarım’ın İmkânları”, Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları 16, (2009): 107-126.

Uyanık, Mevlüt, “İbn Sînâ’ya Göre Tümevarımın Tutarlılığı Meselesi”, Uluslararası İbn Sina Sempozyumu (Bildiriler), ed. Kolektif, Kültür A.Ş., İstanbul 2011, s. 197-214.

²⁷ Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004), 41-42.

Uyanık, Mevlüt, “Tümevarım Meselesi-İbn Sînâ Merkezli Yeni Bir Okuma”, Hitit Ü. İlahiyat F. D. 11/21, (2012): 195-230.²⁸

11. Temsil (Analoji)

Analoji en az iki şeyin bilinen benzerliğine bakılarak aralarında başka yönlerden de benzerlik olabileceği sonucunu çıkarmaktır. Analojik bir akıl yürütme şu biçimde formüle edilebilir: a ve b gibi iki nesnenin p, q, r gibi bir takım ortak özellikleri vardır. Ayrıca a’nın x gibi başka bir özelliği daha bilinmektedir. Bundan yola çıkarak b’nin de aynı özelliğe sahip olduğu söylenilebilir. ²⁹ Bu minvalde düşünce geleneğimizde mantığın bu konusuyla ilgilen düşünürler olmuştur. Bunlardan bazılarının çalışmaları şu şekildedir:

Bolay, Naci-Grünberg, Teo, “İbn Sina’daki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi”, Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1983, s. 17-20

Aristoteles, Kategoriler, çev. Saffet Babür, İmge Yay., Ankara 2002.

Ay, Mahmut, “İşârî Tefsirde İ’tibâr/Analoji Yöntemi”, Dinî ve Felsefî Metinler Yirmi Birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu, Bildiri Kitabı, c. 2, 2011.³⁰

12. Beş Sanat

İslâm mantıkçıları mantık kitaplarını tasdik türleri ve beş sanatla tamamlarlar. Tasdik türleri, bir hüküm vermeyi ve verilen hükmü sabitlik, eminlik ve doğruluk bakımından incelemeyi konu edinir. Beş sanat ise, kurulan delilleri içerik veya doğruluk derecesine göre inceler. Önceden de söylediğimiz gibi klasik mantığın esas bölümünü kıyas teşkil eder. Kavram ve önermelerin incelenmesi kıyasa hazırlıktır. Kıyastan sonra ele alınan beş sanat da kıyasın uygulama alanıdır. Bu sebeple klasik mantığın bu son bölümü içerik/muhteva ile daha çok ilgilidir. İslâm dünyasında, kendisiyle kurulan öncüllerin içerik değeri açısından kıyası tüllerine göre “beş sanat es-sînââtü’l-hams) şeklinde ilk adlandırılanın Farabi olduğu

²⁸ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 68-69.

²⁹ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 73.

³⁰ Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 69.

tahmin edilmektedir. Bu beş sanat, Aristoteles mantığını tanıtırken sıraladığımız, *Organon* 'un son beş kitabım temel almaktadır. Beş sanatın temeli, Aristoteles'in *Organon* adlı mantık külliyyatının son beş bölümünü teşkil eden II. Analitikler (Kitâbü'l-Burhan), Topikler (Kitâbü'l-Cedel), Sofistik Çürütmeler (Kitabu's-Safsata), Retorik (Kitâbü'l-Hatâbe) ve Poetika (Kitâbü's-Şi'ir) adlı eserlerine dayanır.³¹ Bizde son olarak ülkemizde klasik mantığın beş sanat konusu üzerinde yayınlanan çalışmalara yer verdik. Bu bağlamda her bir sanat çalışmasını ayrı başlıklar vererek çalışmanın daha titiz bir şekilde yürütülmesine dikkat ettik.

"Beş Sanat" Hakkında Yapılan Çalışmalar

Çetin, Ali, "Beş Sanat ve Öncülleri", *Toplum Bilimleri D.* 5/10, (2011): 145-154.

Emiroğlu, İbrahim, "Beş sanat", *Felsefe A.*, c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., İstanbul 2004, s. 343-344.

Çapak, İbrahim, "Gazali'ye Göre Beş Sanatta Kullanılan Öncül Çeşitleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. İlahiyat F. D.* 6, (2005).

"Burhan (Demonstration)" Hakkında Yapılan Çalışmalar

Altuner, İlyas, "Beyânî ve Burhânî Epistemolojilerin Yöntem Tartışmaları Açısından İncelenmesi", *An International Journal of Philosophy* 2, 2011, s. 89-103.

Aristoteles, *Organon IV: İkinci Analitikler*, çev. H.R. Atademir, MEB Yay., İstanbul 1967.

Babür, Saffet, "İkinci Çözümlemeler ya da İlk Bilgi-Kuramı Kitabı",

Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, YKY, İstanbul 2005.

Bajrami, Mustafa, *Klasik Mantıkta Burhan*, Dokuz Eylül Ü. SBE, YL, İzmir 1998.

Birgöl, Fatih, *İbn Rüşd'de Burhan*, Uludağ Ü. SBE, Dr., Bursa 2009. Daşdemir, Yusuf, "İbn Sinâ Mantığında Burhânî Bilimlerin

³¹ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantık* (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 203-206.

Konu, İlke ve Sorunları”, Felsefe Dünyası 55, (2012/1): 219-240.

Emiroğlu, İbrahim, “Burhan”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., İstanbul 2004, s. 894-896.

Fârâbî, Kitâbu’l-Burhân, çev. Ömer Türker-Mahir Alper, Klasik Yay., İstanbul 2009.

Fârâbî, Soyut Varlıkların İspatı, çev. Hüseyin Aydın, Uludağ Ü. İlahiyat F. D. 1/1, (1986): 9-12; Fârâbî’nin ‘Şerâitu’l-Yakîn’i, Kesin Bilginin Şartları, çev. Mübahat Türker-Küyel, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1990.

İbn Sina, Kitâbu’ş-Şifa, İkinci Analitikler Burhan, çev. Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul 2006.

Özturan, Mehmet, Fârâbî’nin Epistemolojisinde Kesinlik Problemi, YL, Marmara Ü. SBE, İstanbul 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Burhan”, DİA, c. 6, TDV Yay., İstanbul 1992, s. 429-430.

Yıldız, Ahmet, Fârâbî’de Burhân, YL, Ankara Ü. SBE, Ankara 2002. Mayer, Toby, “İbn-i Sina’nın ‘Burhan’us-sıddıkın’i”, çev. Temel Yeşilyurt, Fırat Ü. İlahiyat F. D. (2003): 255-276.

“Cedel (Dialectic)” Hakkında Yapılan Çalışmalar

Atay, Hüseyin, “Kur’an’a Göre Münâzara Metodu”, Ankara Ü. İlahiyat F. D. 17, (1969): 259-275.

Çetin, Ali, “Aristoteles’te ve İslam Mantıkçılarında Diyalektiğin Kullanımları”, Toplum Bilimleri 5, (2011): 31-53.

Çubukçu, Aydın, Mantık ve Diyalektik, Evrensel Basım Yay., İstanbul 1993.

Demirci, Mustafa, “Mutezilenin İslam Medeniyetine Katkıları: Cedel-Tercüme ve Tabii Bilimlerdeki Rolü”, Marife: Bilimsel Birlik, D. III/3, Konya (2003): 109-130.

Doğan, Hüseyin, “İslâm Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel”, Sakarya Ü. İlahiyat F. D. XIII/24, (2011/2): 157-174.

Elmaî, Zahir b. Awad, Kur’an’da Tartışma Metotları, çev. Ercan Elbinsoy, Pınar Yay., İstanbul 1984.

Emiroğlu, İbrahim, “Cedel Nedir?”, Dokuz Eylül Ü. İlahiyat F. D. 12, İzmir (2000): 17-37.

Emiroğlu, İbrahim, “Cedel’in İşleyişi ve Değeri”, Dokuz Eylül Ü. İlahiyat F. D. 13, (2000): 9-33.

Emiroğlu, İbrahim, “Cedel”, Felsefe A., c. 2, ed. Ahmet Cevizci, Babil Yay., İstanbul 2004, s. 108-109. Erkol, Ahmet, “Kelami Bilgi Yöntemi Olarak Cedel ve Cedel Yöntemini Kullanmada Eş’arı Örneği”, Dicle Ü. İlahiyat F. D. IV/2, (2002): 67-94.

Evans, J. D. G., “Eski ve Modern Diyalektik”, çev. D. Kanıt, Artı 23 (1994). Hilav, Selahattin, Diyalektik Düşüncenin Tarihi, Sosyal Yay., İstanbul 1997.

İbn Sina, Kitâbu’ş-Şifa, Topikler, Cedel, çev. Ömer Türker, Littera Yay., İstanbul 2008.

Knuuttila, S., “Aristoteles’in Diyalektiğinde ve Retoriğinde Tümevarım”, çev. M. Kaya Sütçüoğlu, Felsefe Tartışmaları 24. Kitap, (1999): 127-136.

Kuçuradi, İonna, “Çeşitli Diyalektik Kavramları: Metot ve Görüş”, Çağın Olayları Arasında, Ayraç Yay., Ankara 1997.

Mavil, Hikmet Yağlı, “Ebü’l-Hasan el-Eş’arî’nin Kelam Sisteminde Bir Bilgi Kaynağı Olarak Cedel”, Kelam Araştırmaları D. 10/2, (2012): 175-186.

Miller, Larry, “Farâbî’nin Edeb el-Cedel Hakkındaki Tartışması”, çev. Ahmet Cevizci, Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri, 09-12 Eylül 1985, (1990): 213-217.

Özen, Şükrü, “İlm-i Hilâf yahut Fukahâ Metoduna Göre Cedel Hakkında Klasik Bir Metin: Menşeu’n-Nazar”, Makâlât 2, (1999): 171-198.

Sezgin, Ömür, “Mantık, Diyalektik ve Gerçek”, Bilim ve Sanat 5, s. 12.

Ural, Şafak, “Diyalektik Düşünce ve Mantık”, Felsefe Arkivi, İstanbul Ü. Edebiyat F. D. 21, (1991): 1-126.

Yavuz, Yusuf Şevki, Kur’an-ı Kerîm’de Tefekkür ve Tartışma

Metodu, İlim ve Kültür Yay., Bursa 1983.

“Hitabet (Retoric)” Hakkında Yapılan Çalışmalar

Açık, Tansu, Retorik Kuramının Doğuşu, YL, Ankara Ü. SBE, Ankara 1989.

Aristoteles, Retorik, çev. M. H. Doğan, YKY, İstanbul 2008.

Butterworth, Charles E., “İbn Rüşd’ün Aristo’nun Topikleri, Retoriki ve Poetiki Üzerine Üç Kısa Şerhi”, çev. Metin Özdemir, Kelam Araştırmaları 7/2 (2009): 81-134.

Can, Baki, “Retoriğin Tarihi Temelleri, Düşünceler”, Ege Ü. İletişim D. 7/6, (1993): 111-121.

Cebi, Murat Sadullah, “Sembolik/Retoriksel Bir Eylem Olarak Dil’in Anlam İnşasındaki Aracılık İşlevi”, Selçuk İletişim D. 5, (2008): 183-198.

Consigny, S. “Eytişimsel, Retoiksel ve Aristotelesci Retorik”, çev. M. Kaya Sütçüoğlu, Felsefe Tartışmaları 25. Kitap, (1999): 151-157,

Çaldak, Süleyman, “Belâğat”, Felsefe A., c. 2, Babil Yay., İstanbul 2004, s. 245-252.

Çoşkun, Abdulkadir, İbn Sinâ’da Retorik, Dr., Marmara Ü. SBE, İstanbul 2010; İbn Sinâ Felsefesinde Retorik, Litera Yay., İstanbul 2011.

Dürüşken, Çiğdem, “Pro Archia ve Rhetorica Teknikleri Üzerine Bir Deneme”, Kuram 8-9, İstanbul 1995.

Dürüşken, Çiğdem, “Rhetorica Ad Herennium’da Sözcük ve Anlam Sanatları”, Lucerna, Klasik Filoloji, 3. sayı, Klasik Yayınlar, İstanbul 1995.

Dürüşken, Çiğdem, Rhetorica, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2001. Er, Hüseyin, Mantıkta Hitabet, YL, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 1999.

Fıncı, Türkan, “Platon’da Retorik Kuramı”, ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar 4/2, (2011): 31-46.

Gaonkar, Pilip Parameshwar, “İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş Üzerine Düşünceler”, Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler,

der. çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul 2002.

Karaman, Sıla, Retorikte Genel İnandırma Tarzları Hakkında Bir Araştırma, YL, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2012.

Keyinci, Ceyda Üstünel, “Aristoteles’in Paradeigma Anlayışı ve Cicero’nun Retorikteki Kullanımına Etkisi”, FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler D. 17, (2014): 289-307.

Knuuttila, S., “Aristoteles’in Diyalektiğinde ve Retoriğinde Tümevarım”, çev. M. Kaya Sütçüoğlu, Felsefe Tartışmaları 24. Kitap, (1999): 127-136.

Kömürcü, Kamil, “Antik Yunan’da Retorik Algısı”, Felsefe Dünyası 59, (2014/1).

McGee, Michael Calvin, John L. Lyne, “Bilgi İddialarını Retorik Açısından Ele Almanın Bazı Unsurları”, Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler, der. çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul 2002.

Meyer, Michel, Retorik, çev. İsmail Yerkuz, Dost Kitapevi, Ankara 2009. Nuyan, Elif, “Sofistler ve Retorik”, Kaygı Uludağ Ü. Fen Edebiyat F. Felsefe D. (2002): 90-93.

Rayman, Hayrettin, Stilizm Retorik Poetika, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.

Sönmez, Aykar, Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma, Dr., Ege Ü. SBE, İzmir 2008.

Sütçüoğlu, M. Kaya, Aristoteles’in Retorik Kanıtlama Teorisi, Dr., Ege Ü. SBE, İzmir 1997.

Yetiş, Kâzım, Belagattan Retoriğe, Kitabevi Yay., İstanbul 2006.

“Şiir (Poetica)” Hakkında Yapılan Çalışmalar

Aristoteles, Poetika, çev. İsmail Tunalı, Atatürk Ü. Yay., Erzurum 1961; Poetika, çev. Yılmaz Onay, Mitos-Boyut Yay., İstanbul 2008.

Aristoteles, Şiir Sanatı Üzerine, çev. Nazile Kalaycı, Bilim ve Sanat, Ankara 2005.

Babür, Saffet, “Nous poietikos” (intellectus agens) Kavramı”, Özne Felsefe D. Aristoteles ve Felsefesi Özel Sayısı, 11-12 Kitap,

(2009-2010): 66-68.

Bayraktar, Mehmet, “Fârâbî’nin Şiir Sanatının Kanunları Adlı Risâlesi”, Ankara Ü. İlahiyat F. D. 36, 1997; İslâm Düşüncesi Yazıları, Elis Yay., Ankara 2004.

Fârâbî, “Makâle fî Kavânîni Sınâ’ati’ş-Şu’ar’a li’l-Mu’alimi’sSânî, Şiir Sanatının Kanunları”, çev. Mehmet Bayraktar, İslâm Düşüncesi Yazıları, Elis Yay., Ankara 2004.

Tunalı, İsmail, “Aristoteles Poetiğinin Kendi Düşünceleriyle Münasebeti”, Felsefe Arkivi 12, (1961): 55-91.

Muğalata (Sophistic Elench) Hakkında Yapılan Çalışmalar

Aristoteles, Yorum Üzerine, çev. Saffet Babür, İmge Yay., Ank. 2002.

Aristoteles, Sofistik Çürütmeler Üzerine, çev. Oğuz Özügül, Say Yay., İstanbul 2007.

İbn Sina, Kitâbu’ş-Şifa, Sofistike Deliller Safsata, çev. Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul 2006.

Porphyrios, İsagoge Aristoteles’in Kategorilerine Giriş, çev. Be-tül Çotuksöken, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.

Emiroğlu, İbrahim, “Muğalata Nedir?”, Dokuz Eylül Ü. İlahiyat F. D. 8, (1992).

Emiroğlu, İbrahim, “İbn Sina’nın Sofistik Çürütmeler’i Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler, İstanbul 2008, s. 175-196.”³²

Sorunlar, Öneriler ve Sonuç

Türkiye’de yapılan mantık çalışmalarının en önemli eksikliği mantık tarihi tasavvurundan bağımsız, daha çok akademik kaygılarla yapıldığı için fazlasıyla spesifik çalışmalar olduğu görüntüsü vermesidir. Mesela “Birisinin Mantık Anlayışı” veya “Birisinin Önerme, Kıyas, Burhan, Cedel... Anlayışı” gibi çalışmaların çoğu, herhangi bir metodolojik ve paradigmatik hazırlık olmaksızın doğrudan ilgili şahsın ilgili konudaki görüş ve ifadelerinin dağınık bir

³² Erdem, 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” Araştırma Projesi, 69-73.

şekilde aktarılması görünümündedir. Türkiye'deki doksografik felsefe yazımının hâkim olmasının da bir sonucu olarak bu tür çalışmalar akademik ve entelektüel camiaya bir mantık tarihi tasavvuru/ paradigması vermekten uzak gibidir. Buna göre gelecekte yapılması gereken en önemli görev; paradigmatik bir mantık tarih(ler)i inşa etmek, mantığın spesifik ve teknik bir takım uygulama ve tekniklerden ibaret olmadığını anlamak, entelektüel ve felsefi temelleri ve ufukları konusunda bilgi arkeolojisi özgün, ekonomik anlatım örgüsüne sahip, sistematığı sağlam çalışmalar yapmaktır.”³³

“Türkiye'deki son on yılın mantık çalışmalarına bakarsak, üzülerek göreceğiz ki çok az sayıda yayın vardır. Lise ders kitaplarında Teo Grünberg ve Necati Öner'in etkisi halen devam etmektedir. Daha doğrusu onların çalışması üzerine yeni bir katkı yapılamamıştır. Üniversitede okutulan mantık kitaplarına baktığımızda yine durum aynıdır. Her ne kadar Doğan Özlem'in Mantık, Şafak Ural'ın Temel Mantık, Cemal Yıldırım'ın Mantık ve A. Kadir Çüçen'in Mantık kitapları varsa da, bunlar henüz mantığa bir katkı değil, sadece var olanları tekrarlayan ders kitaplarıdır. Batı'da mantık çalışmaları, matematikle çok yakın bir ilişki içindeyken, bizde matematikten oldukça uzak bir biçimde ele alınmaktadır. Teo Grünberg Batı anlamında bir mantık çalışması ortaya koymuşsa da, kendisinden sonra bu çalışmaları yapacak öğrenciler yetiştirmemiştir. Batı, mantığı bilgisayar programlarına yüklerken, biz henüz el yardımıyla işlemler yapmaktayız. Felsefeci, mantıkçı ve matematikçi ilişkisini ve yardımlaşmasını kuramadığımız için, ülkemizdeki mantık çalışmaları çeviri veya tekrardan öteye gidememektedir.”³⁴ Bu bağlamda ülkemizde klasik ve modern mantık ile alakalı yeterince tercümeler yapılmamaktadır. Oysaki Batı dünyası bu anlamda hızlı aşamalar kaydetmektedir. Henüz Türkiye'de mantığın doğa doğa bilimleri ve matematikle ilişkisi yeterince ele alınmamıştır. Teo Grünberg'in çabalarıyla ne yazık ki Modern mantığın henüz temel kavramları

³³ Mehmet Ulukütük, “Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi? Tematik ve Bibliyografik Bir Soruşturma”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 36 (2014), 234.

³⁴ Çüçen, *Modern Türkiye’de Mantık Çalışmaları*, 49.

aşamamasında bulunmaktadır.³⁵

Ülkemizde yayınlanmış mantık çalışmalarını incelediğimizde mantık konu ve sorunlarının sanki özenle felsefe tarihinin kendi özgül bağlamında kopartılarak dile getirildiğini görüyoruz. Örneğin mantık ders kitaplarının hemen girişlerinde anlatılan mantığın/aqlın ilkeleri gibi konular ilkçağ felsefesindeki ontolojik tartışmalardan bağımsız/ habersiz bir şekilde anlatılmakta; kategoriler, kavramlar ve önermeler konusunda Aristoteles dışında neredeyse hiçbir filozofa atıf yapılmamaktadır.³⁶ Oysaki Aristoteles sonrası birçok düşünürün mantık ile ilişkin önemli çalışmalarının olduğu bilinmektedir.

“Türkiye’de yapılan mantık çalışmaları kendi tarihî kaynaklarına ve bağlamına yabancı olduğu kadar, kendi dışındaki dünyaya da kapalıdır. Dünyada mantık çalışmalarının tüm çeşitliği içinde ana konuları ve sorunları, dahası gündemi hakkında ciddi bir tecessüsten yoksundur. Mesela çağdaş Arap dünyasında yapılan mantık çalışmaları ve tartışmalarından bihaber olduğu gibi Çin ve Hint gibi Asya kıtasının önemli merkez ülkelerindeki mantık gündemine de ilgisiz kalınmaktadır. Rusya ve Afrika ülkelerinde yapılan felsefe çalışmaları bize ne kadar yabancı ve uzak ise, mantık çalışmaları ve gündemleri de o kadar uzak bir görünüm arz etmektedir.”³⁷

“Geldiğimiz noktada bugün mantık tasavvurumuzu yeniden ihya ve inşa etmek için önerilerimizden biri de, Türkiye’de salt mantık çalışmalarına hasredilmiş bir “Mantık Araştırmaları Merkezi”,³⁸ “Mantık İhtisas Kütüphanesi” ve “Mantık Araştırmaları Dergisi” kurulmasıdır. Mantık araştırmalarına hasredilmiş merkez, kütüphane ve dergi Türkiye’de bir mantık geleneğinin oluşumunda bir adım olarak görülebilir.”³⁹ Bu minvalde 2014 yılında Prof. Dr. Şafak

³⁵ Remziye Selçuk, *Türkiye’de Mantık Çalışmaları ve Mantık Bilimine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 89.

³⁶ Ulukütük, “Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi?”, 235.

³⁷ Ulukütük, “Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi?”, 236.

³⁸ Prof. Dr. Şafak Ural’ın öncülüğünde İstanbul’da Mantık Araştırmaları Merkezi’nin kurulmuş olduğunu belirtmek gerekir.

³⁹ Ulukütük, “Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi?”, 237.

Ural'ın önderliğinde İstanbul Üniversitesi Mantık Uygulama ve Araştırma Merkezinin yanı sıra Mantık Derneğinin de kurulması ile ülkemizde bir nebze de olsa mantık çalışmalarının seyrini değiştirmiştir. Bu merkezin önemli bir amacı uluslararası etkinlikler gerçekleştirebilmek için ilgili kurumlar ile yakın ilişkiler kurmak iken, dernek de hem lise hem de özellikle -matematik, bilgisayar bilimleri ve dil-bilim gibi bölümlerde okuyan- üniversite öğrencilerinin dikkatlerini mantığa çekmeyi, genel olarak da insanlarda mantığın önemine ilişkin olarak bir farkındalık ve duyarlılık geliştirmeyi hedeflemekte, mantık, matematiksel mantık, yapay zekâ ve dilbilim gibi dalların disiplinlerarası çalışmalarına bir alan açmak çabasıdadır.⁴⁰

Son olarak ülkemizde yapılan bir mantık araştırmasının verilerine baktığımızda 1991-2023 yılları arasında sadece 71 adet doktora tezine rastlanılmıştır. Bu verilerden alınan sonuçlara göre sosyal bilimler enstitüsünde en çok çalışma yapılmış diğer enstitüler oldukça sınırlı sayıda çalışma yapmıştır. Özellikle eğitim bilimleri enstitüleri bu noktada yetersiz kalmıştır. İlahiyat fakülteleri Felsefe ve Din Bilimleri bölümlerinde mantık ile alakalı birçok çalışma yapılması ise mantığın ülkemizde ilerlemesi adına umut verici bir haber olmuştur. Ancak diğer alanlara bakıldığında araştırmanın bulguları doğrultusunda, mantık eğitimi üzerine yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu durumun sebebi, mantık eğitiminin felsefe grubu öğretmenliği kapsamında değerlendirilmesi ve sadece Atatürk Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi'nde eğitim bilimleri enstitüsü bünyesinde değerlendirilmesi nedeniyle olabilir. Eğitim bilimleri enstitüsünde ya da Türkçe ve sosyal bilimler eğitimi anabilim dalında, mantık eğitimi üzerine yapılan çalışmaların az olmasının diğer bir sebebi ise ortaöğretimde ders sayılarının azlığı ve eğitim politikalarıyla ilgili olarak çalışmaların yetersizliği olabilir.⁴¹

⁴⁰ Kutlusoy, *Günümüz Türkiye'sinde Mantıktaki Ana Eğilim ve Kimi Öneriler*, 358.

⁴¹ Gülsüm Bulut ve Ekrem Ziya Duman, "Türkiye'de Mantık Alanında Yapılmış Doktora Tez Çalışmalarının İncelenmesi", *International Social Sciences Studies Journal* 10, no. 9 (2024), 1621-1629.

Kaynaklar

- Akıncı, Semiha ve Hasan Ali Ünder. *Klasik Mantık* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 5-6.
- Aristoteles. *Organon III: Birinci Analitikler*. Çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.
- Bingöl, Abdulkuddüs. *Klasik Mantığın Tanım Teorisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Bolay, M. Naci. “Delâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Bulut, Gülsüm ve Ekrem Ziya Duman. “Türkiye’de Mantık Alanında Yapılmış Doktora Tez Çalışmalarının İncelenmesi”. *International Social Sciences Studies Journal* 10, no. 9 (2024).
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, 1997.
- Çüçen, A. Kadir. “Modern Türkiye’de Mantık Çalışmaları”. *Felsefe Dünyası* 30 (1992).
- Çüçen, A. Kadir. *Mantık*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantık*. Ankara: Elis Yayınları, 2009.
- Erdem, Hüseyin Subhi. 2013-05 Sayılı “Türkiye’de Mantık Literatürü” *Araştırma Projesi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, 2014.
- Erdem, Hüseyin Subhi. *Klasik Mantık*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021.
- Kahveci, Kutsi. “Kategoriler, Yüklemeler, Tanımlar Oluşturma”. *Klasik Mantık*. Ed. Hüseyin Subhi Erdem. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2016.
- Kutlusoy, Zekiye. “Günümüz Türkiye’sinde Mantıktaki Ana Eğilim ve Kimi Öneriler”. *Felsefe Arkivi* 51 (2019).
- Manicas, Peter T. ve Arthur N. Kruger. *Logic: The Essentials*. New York: McGraw-Hall, 1976.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. İstanbul: Divan Kitap, (2021), 44.
- Öner, Necati. *Türkiye’de Mantık Çalışmaları: Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.
- Selçuk, Remziye. *Türkiye’de Mantık Çalışmaları ve Mantık Bilimine Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, 2009).

Ulukütük, Mehmet. "Türkiye’de Bir Mantık Geleneğinden Söz Edilebilir mi? Tematik ve Bibliyografik Bir Soruşturma". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 36 (2014).

Yıldırım, Cemal. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.